

*Голові разової спеціалізованої вченої ради ДФ 41.884.086
Одеського державного університету внутрішніх справ
доктору юридичних наук, професору
Тетяні Володимирівні Волошанівській*

ВІДГУК

**офіційного опонента – кандидата юридичних наук, доцента
Оксани Михайлівни БРОНЕВИЦЬКОЇ
на дисертацію**

Олексія Валерійовича НІКІШЕВА

**«Особливості доказування у кримінальному провадженні в умовах
надзвичайних правових режимів»
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дослідження. Україна протистоїть воєнній агресії з боку російської федерації, яка супроводжується кривавими та жорстокими вбивствами, катуванням та гвалтуванням мирного населення, руйнуванням цивільної інфраструктури, викраденням представників органів місцевого самоврядування, активістів, волонтерів тощо. Усі ці злочини належать до категорії воєнних злочинів, які не мають строків давності і за вчинення яких передбачено кримінальну відповідальність як на національному так і на міжнародному рівнях. Водночас, незважаючи на триваючий з 2014 року збройний конфлікт в Україні та попри прийняття протягом 2014–2021 рр. значної кількості нормативно-правових актів, направлених на врегулювання кримінальних процесуальних відносин в умовах надзвичайних правових режимів та надзвичайних ситуацій, вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство виявилось неготовим до здійснення ефективного кримінального провадження в умовах воєнного стану. Це, у свою чергу, потребувало внесення змін до низки законодавчих актів, спрямованих на удосконалення системи кримінальної юстиції. При цьому, найбільш суттєві зміни відбулися з прийняттям Закону України від 14.04.2022 року № 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану». Концептуальною нормою цього закону є те, що зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у частині першій статті 7, з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених розділом IX-1 КПК України.

Також технічний прогрес є невід'ємною складовою сучасного суспільства, активно впливаючи на всі аспекти людського життя, включаючи правову сферу. Останніми роками в українській науці кримінального процесу зростає кількість досліджень, присвячених цифровізації кримінального провадження. Цей процес є

логічною відповіддю на поточні тенденції, умови та обставини розвитку суспільства, а також на нагальну потребу у модернізації кримінального процесуального законодавства відповідно до вимог часу. Цифровізація кримінального провадження передбачає впровадження новітніх інформаційних технологій, що дозволяють підвищити ефективність діяльності правоохоронних органів та судової системи в умовах здійснення провадження при надзвичайних правових режимах. Це, зокрема, включає використання електронних доказів, автоматизованих систем управління процесами, цифрових баз даних та інших інноваційних інструментів.

Оскільки рецензована дисертація присвячена аналізу саме таких питань, то її актуальність сумнівів не викликає.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Ознайомлення з роботою О.В. Нікішева «Особливості доказування у кримінальному провадженні в умовах надзвичайних правових режимів» дає підстави для висновку, що наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, можна вважати обґрунтованими. Підставою для цього є:

- загалом вдале визначення мети та завдань дослідження;
- використання широкого спектру методів пізнання. Ознайомлення з роботою дозволяє стверджувати, що зазначені автором методи дійсно використовувались у роботі комплексно та у взаємозв'язку;
- логіка викладу матеріалу: питання, які досліджуються у роботі, аналізуються послідовно та достатньо комплексно;
- опрацювання значної кількості джерел. Автор використав 229 джерел, серед яких є праці національних та міжнародних правників, а також посилання на практику судову практику щодо позитивних прикладів реалізації норм кримінального процесуального законодавства, так і випадки розширеного їх тлумачення, іноді необґрунтованого, що може свідчити про наявність ризику порушення прав учасників провадження;
- напрацювання та висновки по рецензованій роботі були апробовані на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних заходах.

Структура дисертації відповідає тим завданням, які поставив перед собою дисертант.

Дисертація складається з анотацій, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів (Розділ 1 та 2 містить по 3 підрозділи, Розділ 3 – без поділу на підрозділи), висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 268 сторінок.

Перший розділ роботи під назвою «Теоретико-правові основи доказування в умовах надзвичайних правових режимів» присвячений аналізу поняття та ознак надзвичайних правових режимів, правовій природі доказуванню у кримінальному провадженні та повноваженням суб'єктів доказування в умовах надзвичайних

правових режимів. Проведений аналіз чинного законодавства, зокрема динаміки змін до розділу IX-1 КПК України, засвідчує реактивний характер нормотворчої політики, відсутність системного підходу до регулювання кримінального провадження в умовах різних надзвичайних правових режимів. Визначено, що доцільним є введення універсальної дефініції «надзвичайний правовий режим» до законодавства України, що дозволить уніфікувати та систематизувати кримінально-процесуальні механізми у кризових обставинах. Також пропонується ініціювати зміну назви розділу IX-1 КПК України і відповідне редагування його змісту із закріпленням універсального підходу до кримінального провадження у межах надзвичайних правових режимів. Доведено, що загальнотеоретичне розуміння кримінального процесуального доказування є неоднозначним, що зумовлює різне тлумачення правозастосовної практики. Концепція двоетапного підходу до структури доказування (отримання доказів та обґрунтування ними процесуальних рішень), видається найбільш ґносеологічною та виваженою в умовах НПР. Також дисертантом запропоновано теоретичну модель пріоритезації кримінальних проваджень (на стратегічному та локальному рівнях).

У другому розділі «Особливості окремих засобів доказування в умовах надзвичайних правових режимів» досліджено окремі слідчі (розшукові) дії (огляд місця події та допит) в умовах надзвичайних правових режимів та особливості їх проведення, а також використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів.

Визначено, що огляд місця події залишається однією з ключових слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, що забезпечує здобуття первинної доказової інформації, яка має вирішальне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, формування версій та планування подальших етапів розслідування. В умовах бойових дій, високої замінованості територій, ризиків повторних обстрілів або атак дронів, інших факторів небезпеки організація цієї слідчої (розшукової) дії потребує координації між правоохоронними органами, ЗСУ, саперами, ДСНС, медичними установами, місцевою владою, а також застосування безпечних дистанційних технологій і міждисциплінарних підходів. Визначено, що перспективними є інтеграція цифрових інструментів (підсистеми «Слідчий протокол»), розробка технічних стандартів 3D-фіксації місця події, удосконалення процедур правового визнання новітніх засобів як повноцінних джерел доказів. Збір доказової інформації на місцях масових поховань потребує максимальної точності, дотримання міжнародних стандартів (Міннесотський, Борнмутський протоколи), поваги до гідності жертв і залучення спеціалістів з судової археології, антропології, генетики.

Проведення допитів в умовах дії надзвичайних правових режимів вимагає істотного переосмислення як організаційно-процесуальних підходів, так і

нормативного забезпечення цього виду слідчої (розшукової) дії. Сучасні реалії, обумовлені військовою агресією проти України, актуалізують необхідність глибокого наукового та практичного аналізу специфіки допиту в надзвичайних умовах. Насамперед, важливим є врахування психоемоційного стану осіб, яких допитують, індивідуальних особливостей їхнього досвіду (зокрема полону, травм тощо), а також забезпечення безпеки всіх учасників кримінального провадження.

Доведено, що на сьогоднішній день відбувається суттєва трансформація у підходах до доказування у кримінальних провадженнях, використанні цифрової інформації та активному залученні громадськості до цих процесів, а тому доцільним є доповнення глави 4 КПК України параграфом 6 «OSINT-звіт», у якому має бути визначено поняття такого джерела доказів та процесуальні вимоги до нього.

У третьому розділі дисертації «Особливості доказування в окремих категоріях кримінальних проваджень, що здійснюються в надзвичайних правових режимах» визначено, що специфіка доказування в умовах надзвичайних правових режимів зумовлена не лише об'єктивними складнощами безпекового середовища, але й сутнісними відмінностями у природі самих правопорушень, суб'єктному складі, територіальних обставинах їх вчинення, а також особливим статусом потенційних потерпілих.

У зв'язку з цим особливої уваги потребують кримінальні провадження, пов'язані із безвісним зникненням осіб за особливих обставин. Установлено, що така категорія проваджень характеризується високим ступенем процесуальної складності, зокрема щодо: (1) фізичної недоступності до місць подій; (2) потреби в залученні міжвідомчої та міжнародної координації; (3) складнощами у отриманні біологічного матеріалу для геномної ідентифікації; (4) відсутності стандартних алгоритмів щодо фіксації та обробки доказів. Водночас зафіксовані позитивні зрушення – створення Єдиного реєстру зниклих безвісти за особливих обставин, законодавче удосконалення статусу таких осіб та прийняття спеціалізованих процедур, включаючи стандартизовані протоколи для здійснення огляду на місцях масових поховань, а також при роботі з репатрійованими тілами (останками) (на прикладі «протоколу Михайловського»), що інтегрує концепцію ланцюга збереження доказів у національну практику.

При розслідуванні воєнних злочинів (ст. 438 КК України) вказується на обов'язковість доказування контекстуального елементу. Особливого значення набуває методика допиту потерпілих, свідків і військовополонених із застосуванням процесуального інтерв'ю, що відповідає критеріям достовірності та гуманітарної чутливості. Ратифікація Римського Статуту і впровадження механізмів співпраці з Міжнародним кримінальним судом трансформують український доказовий процес у напрямку його відповідності міжнародним стандартам, що має ключове значення для реалізації принципу комплементарності та зміцнення національного правосуддя.

Ефективне реагування на виклики кримінального процесу в умовах НПП потребує комплексного підходу: адаптації кримінального процесуального законодавства, інституціональної модернізації, впровадження новітніх методик та залучення міжнародного досвіду. Зазначене створює фундамент для формування системи доказування, здатної функціонувати навіть в умовах правової турбулентності, зберігаючи принципи справедливості, гуманності та верховенства права.

Зміст розділів та підрозділів відповідають їхнім назвам.

За результатами дисертації сформульовано відповідні висновки.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові результати, одержані О.В. Нікішевим за результатами підготовки дисертації «Особливості доказування у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів» є такими, що містять наукову новизну.

З-поміж наукових позицій, які виносяться на захист, варто виокремити те, що:

- запропоновано нове джерело доказів – OSINT-звіт, під яким пропонується розуміти аналітичний документ, сформований фахівцями у сфері відкритих джерел інформації, що містить узагальнені фактичні дані, отримані у законний спосіб із загальнодоступних цифрових ресурсів, із обов’язковою фіксацією джерел, часу доступу, цифрових ідентифікаторів, технічних умов збору та ін.;
- запропоновано теоретичну модель пріоритезації кримінальних проваджень (на стратегічному та локальному рівнях);
- обґрунтовано необхідність запровадження спеціалізації суддів у кримінальних провадженнях щодо міжнародних злочинів, з урахуванням їхньої специфіки, надзвичайних умов доказування, інтенсивного використання цифрових доказів та міжнародно-правової складової, що вимагає від суддів не лише загальної процесуальної підготовки, а й глибокої обізнаності в питаннях міжнародного гуманітарного та кримінального права, воєнної специфіки злочинів, методології роботи з OSINT-даними, а також стандартів МКС та ЄСПЛ щодо оцінки таких доказів;
- визначено потребу в інституційному запровадженні стандартизованих протоколів для здійснення огляду на місцях масових поховань, а також при роботі з репатрійованими тілами.

Всього на захист виносяться 13 положень, 4 з яких віднесено автором до таких, що містять наукову новизну, та 9 як такі, що вдосконалюють чи розвивають вже існуючі наукові позиції, підходи тощо.

Визнаючи новизну отриманих дисертантом положень необхідно зазначити, що їх зміст та виклад, як і будь-яких нових наукових положень, не може бути сприйнято безапеляційно. Вочевидь, що вони можуть бути предметом подальшої дискусії, можуть розвиватися і вдосконалюватися.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих авторкою. Основні наукові результати дисертації відображено у 7 публікаціях, з яких: 4 наукові статті у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, тези 3 доповідей на науково-практичних конференціях, а саме:

- Міжнародній науково-практичній конференції (м. Одеса, 31 травня 2023 р.);
- Всеукраїнській науково-практичній конференції (м. Харків, 10 грудня 2024 р.);
- Всеукраїнській науково-практичній конференції (м. Харків, 21 лютого 2025 р.).

Всі публікації дисертанта у фахових виданнях є одноосібними.

Часові межі наукових публікацій: 2023–2025 роки. Праці дисертанта включені у список використаних джерел до дисертації.

Перелік наукових праць здобувача й аналіз їхнього змісту засвідчують, що основні результати дисертаційного дослідження відображено в опублікованих працях дисертанта, а також їх апробовано на науково-практичних заходах.

Мова та стиль дисертації. Відповідність спеціальності. Дисертація виконана державною мовою. Стиль дисертації загалом відповідає вимогам, що висуваються до наукових праць такого рівня, а також визначається послідовністю, системністю, обґрунтованістю.

Зміст та результати роботи повною мірою відповідають спеціальності 081 «Право».

Практичне значення отриманих результатів. Слід погодитися з дисертантом, що викладені в роботі положення, висновки та пропозиції можуть бути використані:

- у *законотворчій діяльності* – при удосконаленні норм кримінального процесуального закону у частині правової регламентації особливостей доказування в умовах надзвичайних правових режимів;

- у *правозастосовній діяльності* – органів досудового розслідування, органів прокуратури та адвокатури, судів;

- у *науково-дослідній сфері* – для подальшого розроблення проблемних питань доказування в умовах надзвичайних правових режимах у кримінальному провадженні (акт впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 10.06.2025 б/н.);

- у *освітньому процесі* – викладені у дисертації положення використовуються при проведенні занять із навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Проблеми кримінального процесуального доказування», «Проблемні питання кримінального процесуального законодавства України», «Актуальні проблеми застосування кримінального процесуального законодавства України» в Одеському державному університеті внутрішніх справ (акт впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 10.06.2025 б/н.).

Зауваження до дисертаційної роботи та дискусійні положення.

Попри загальну позитивну оцінку рецензованої роботи О.В. Нікішева «Особливості доказування у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів», необхідно вказати, що вона, як і всі інші наукові роботи, не позбавлена певних дискусійних моментів, містить підстави для висловлення застережень і зауважень, окремі позиції вимагають уточнення, є спірними чи потребують додаткових аргументів під час захисту. Найістотнішими з них є такі:

1. Підрозділі 1.1 дисертації присвячено аналізу поняття та ознак надзвичайних правових режимів як факторів диференціації процесуальної форми у кримінальному процесі. Повністю погоджуюсь із висновками дисертанта про те, що аналіз динаміки змін до розділу IX-1 КПК України доводить, що така нормотворча політика викликає запитання щодо **системності і передбачуваності законодавчого регулювання**. Дійсно, постає закономірне питання: чому законодавець у своїх підходах не використовує проактивну концепцію, адже у випадку запровадження іншого НПР (наприклад, надзвичайного стану), КПК України знову постане перед проблемою нормативної невизначеності – відсутності чітко врегульованих процесуальних особливостей для здійснення кримінального провадження в умовах такого режиму. Абсолютно логічно видається пропозиція дисертанта ініціювати зміну назви розділу IX-1 КПК України, а також відповідне редагування його змісту із закріпленням універсального підходу до кримінального провадження у межах надзвичайних правових режимів. Водночас дисертантом проаналізовано в цьому підрозділі поняття та правообмеження, особливості кримінального провадження при введенні правового режиму надзвичайного, воєнного стану або у районі проведення антитерористичної операції. Попри це, ми можемо також виділити настання надзвичайної екологічної ситуації відповідно до Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13.07.2000 р. та введення карантину або надзвичайної ситуації у сфері охорони здоров'я відповідно до Закону України «Про захист населення від інфекційних хворіб» від 06.04.2000 р. та Кодексу цивільного захисту від 02.10.2012 р. Тому доцільно було б проаналізувати також поняття та ознаки таких надзвичайних правових режимів як надзвичайна екологічна ситуація та надзвичайна ситуація у сфері охорони здоров'я, їх ознаки та вплив на процес доказування у кримінальному провадженні. Наприклад, захоплення Запорізької АЕС військовослужбовцями РФ може **суттєво вплинути на доказування у кримінальному провадженні**, особливо в справах, пов'язаних із воєнними злочинами, тероризмом, екоцидом або порушенням інших норм міжнародного гуманітарного права.

2. Цілком актуальним є аналіз особливостей проведення допиту в екстраординарних умовах, здійснений дисертантом у підрозділі 2.2. Погоджуюся з висновком, що одного факту введення воєнного стану недостатньо для того, щоб одразу застосовувати процедури, передбачені ст. 615 КПК України. Логічними є також пропозиції дисертанта про внесення змін до ч. 11 ст. 615 КПК України. Водночас, викликає зауваження вказівка у КПК України, що показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, підозрюваного з дотриманням відповідних умов без їх виклику в майбутньому до суду можуть бути використані як докази лише у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах *воєнного стану*. Чи не виникає тут необхідності внести відповідні зміни до кримінального процесуального законодавства, щоб такі показання, отримані на стадії досудового розслідування з дотриманням відповідних умов та гарантій, могли бути використані у кримінальних провадженнях, що здійснюються в умовах інших надзвичайних правових режимів?
3. На стор. 148 дисертант пропонує зміни до КПК України, відповідно до яких особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, допитується лише в порядку с. 225 КПК України, крім випадків, передбачених ч. 11 ст. 615 КПК України. Чи не вважаєте Ви, що положення ч. 11 ст. 615 КПК України надають більше гарантій військовополоненому, який перебуває у статусі підозрюваного, під час допиту, аніж положення ст. 225 КПК України, зокрема, обов'язковість участі захисника під час допиту.
4. Станом на зараз в Україні функціонує лише 25 експертних установ системи МВС, що займаються проведенням молекулярно-генетичних експертиз (стор. 178). Тобто очевидно, що їх кількість недостатня. Зокрема, після деокупації Київської області (м. Буча, Ірпінь, Гостомель) для проведення огляду місць вчинення воєнних злочинів були запрошені експерти із Франції. При цьому, Ірина Венедіктова, яка на той час керувала Офісом Генерального прокурора, вказала, що зібрані докази за допомогою зарубіжних експертів будуть використовуватися в національних розслідуваннях, а також можуть бути передані до Міжнародного кримінального суду. На мою думку, проблематика використання висновків зарубіжних експертів у справах про воєнні злочини в Україні є багатогранною й охоплює як правові, так і політичні, процесуальні та етичні аспекти. Зокрема, в розрізі цього дисертаційного дослідження було приділено велику увагу необхідності проведення генетично-молекулярних експертиз та повноваженням суб'єктів доказування в умовах надзвичайних правових режимів (підрозділ 1.3). Хотілося б почути думку дисертанта з приводу

процесуальної можливості використання висновків зарубіжних експертів з точки зору допустимості, належності, достовірності доказів у національному кримінальному провадженні.

Однак зазначені зауваження не заперечують загальної позитивної оцінки роботи, мають в основному рекомендаційний характер, можуть слугувати предметом додаткових пояснень з боку дисертанта та наукової дискусії під час захисту представленої дисертаційної роботи.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність в цілому. Дисертаційна робота О.В. Нікішева «Особливості доказування у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів» є завершеним, самостійним науковим дослідженням, що наділене актуальністю, містить науково обґрунтовані результати, які спрямовані на розв'язання наукових завдань, що мають істотне значення і для кримінально-правової науки України, і для правозастосування.

Тема роботи, об'єкт та предмет дослідження, її зміст, а також положення та висновки відповідають спеціальності 081 - Право.

Порушень академічної доброчесності у роботі не виявлено.

Рецензована дисертація відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), Вимогам до оформлення дисертації, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами), а її автор – Олексій Валерійович НІКІШЕВ при успішному захисті заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Офіційний опонент:

**доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету
внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент**

О.М. БРОНЕВИЦЬКА

13.07.2025